

PANEVĖŽIO RAŠYTOJOS ELŽBIETOS SKUODIENĖS KNYGA

SOLVEIGA DAUGIRDAITĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius, Lietuva
El. paštas solveiga@lli.lt

Straipsnis skiriamas išryškinti savamokslės rašytojos Elžbietos Skuodienės (1902–1990) atsiminimų knygos „Kai vėluoja laimė“ (2002) parašymo istorijai ir pagrindiniams bruožams. Elžbieta Markevičiūtė, varginga našlaitė, ištekėjo už reemingranto iš JAV, išvyko paskui vyrą į Čikagą, tačiau, prasidėjus ekonomikos depresijai, grįžo su šeima į Lietuvą ir čia nugyveno savo gyvenimą kaip namų šeimininkė, trijų vaikų motina ir našlė be pajamų sovietmečiu. Sudėtingas gyvenimas nenuslopino jos kūrybinių ambicijų ir savo, kaip asmens, reikšmingumo supratimo. 1952–1971 m. ji parašė autobiografiją, kurios pirmąją dalį sūnus Vytautas Skuodis savilaidos būdu išleido jos 70-mečiui (1972), o 2002 m. išleista visa knyga, parengta profesionalaus tautosakos tyrinėtojo Kosto Aleksyno. Elžbietos Skuodienės atsiminimai, jos pačios vadinti „brangia Knyga“, gali būti skaitomi ir kaip grožinės literatūros tekstas (parašyti trečiuoju asmeniu pakeičiant tikruosius vardus), ir kaip autobiografija, ir kaip atsiminimai, pasakojantys apie paprastos panevėžietės gyvenimą. Straipsnyje išryškinamas unikalus motinos ir sūnaus bendradarbiavimas, Elžbietos Skuodienės kūrybos ypatybės, pabrėžiamas jos domėjimasis platesniu pasauliu bei „paprastų žmonių“ pasakojimų apie savo gyvenimą reikšmė kultūros istorijai.
REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: „paprastų žmonių“ gyvenimo istorija, autobiografija, atsiminimai, grožinė vs. dokumentinė literatūra, sovietmečio istorija ir literatūra.

Lietuvių kultūroje nėra stiprios autobiografių rašymo tradicijos, todėl autobiografių tyrėjai analizei stokoja tekstų, ypač parašytų moterų. Savamokslės rašytojos, tautosakos pateikėjos Elžbietos Skuodienės autobiografinė knyga *Kai vėluoja laimė* šiame kontekste yra vertinga kaip autentiškas pasakojimas apie moters gyvenimą XX a. Straipsnyje žvelgiant iš literatūrologinės, lyčių studijų, kultūros istorijos perspektyvos bandoma rekonstruoti šio teksto parašymo ir publikavimo istoriją, kurioje atsiskleidžia ir motinos bei sūnaus, geologo, disidento doc. dr. Vytauto Skuodžio, bendradarbiavimas, sovietmečio istorija. Taip pat siekiama išryškinti svarbesnius herojės-pasakotojos kuriamus savo asmenybės bruožus, padėjusius moteriai ne tik išlikti tvirtų principų asmenybe, bet ir palikti pėdsaką literatūroje.

Panevėžyje, Smėlynės gatvėje, vos prieš keletą metų dar stovėjo medinis namas su bokštu. 2013 m. Vilniaus universiteto docentas geologas, o sovietmečiu – disidentas, pagrindinės spaudos leidėjas, politinis kalinys Vytautas Skuodis Vilniuje pasakojo, kad jo vaikystės namas, nors po 1990-ųjų šeimos atgautas, buvo parduotas, nes niekas iš jų negyveno Panevėžyje. Naujieji šeimininkai namu nesirūpino ir buvo nesunku nuspėti, kad jo laukia daugelio medinių statinių likimas. Į mano mintį, kad čia galėjo būti kultūros židinys, šalia kitos veiklos įprasminantis ir Skuodžių palikimą, devintą savo amžiaus dešimtį pradėjęs žmogus reagavo pragmatiškai, be sentimentų: jis dar norįs pabaigti publikuoti savo darbus, rūpintis namu

Skuodžių namas Panevėžyje, Smėlynės g. 65, 2013 m. rugsėjo mėn.
Aleksandros Strelcovos nuotr.

vis tiek neįstengtų. Disidentas suprato nebeišleisias ir kitų savo mamos Elžbietos Skuodienės kūrinijų (jie saugomi Lietuvos valstybės centriname archyve), neaprašyti liks ir Skuodžių fotografijų albumai, atspindintys ne tik šeimos istoriją, bet ir XX a. pirmos pusės lietuvių išėmimo Čikagoje gyvenimą, Lietuvos pokarinę teatro, ypač operos, istoriją (studijų metais Skuodis dirbo teatre statistu).

Šio straipsnio veikėjų – Vytauto Skuodžio ir jo motinos – kūrybos kelias glaudžiai susijęs su namu, išlikusiu tik nuotraukose. Čia ir buvo parašytas Elžbietos Skuodienės (1902–1990) pasakojimas apie savo gyvenimą. Plačiau visuomenei jis prieinamas dviem leidimais: 1972 m. mašinraštiniu variantu ir 2002 m. išleistu Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto. Šio teksto istorija neįmantri, bet išskirtinė. Nemažai apie save ir motiną yra pasakojęs Vytautas Skuodis, su kuriuo bendrauta maždaug nuo 2003 metų¹.

1952 m. Elžbieta Skuodienė, sulaukusi 50-ies, buvo našlė ir gyveno Panevėžyje. Du jos sūnūs jau gyveno atskirai, kartu su ja buvo likusi tik jauniausioji dukra, netrukus taip pat išsikelsianti kitur. Tais metais Skuodienė pradėjo rašyti savo atsiminimus į sąsiuvinius ir 1954 m. baigė pirmąją dalį, kurią pavadino „Našlaitės dalia“. Apie 1953 m. ji pradžia perrašė, galbūt papildydama, ir ją pavadino „Girtuoklio šeima“. Apie vedybinį gyvenimą ji pradėjo rašyti 1956 m. ir šį tekstą pavadino „Vargo keliai“². Visi trys autorės duoti pavadinimai nurodo, kad savo vaikystę ir jaunystę ji laikė sunkia: girtuoklis ir smurtingas tėvas, anksti, kai būsimajai

Elžbieta, Petras, Adolfas ir Vytautas Skuodžiai prie savo namo 1944 m. balandžio 16 d. Nuotr. iš Vytauto Skuodžio albumo.

¹ Vytautas Skuodis mane susirado padėkoti perskaitęs trumpą Elžbietos Skuodienės knygos recenziją (DAUGIRDAITĖ, Solveiga. „...laiminga iki mirties“. *Šiaurės Atėnai*, 2003-02-01. Prieiga per internetą: <<https://www.rasyk.lt/ivykiai/laiminga-iki-mirties.html>>).

² SKUODIS, Vytautas. Motinos gyvenimo kelias. Iš SKUODIENĖ, Elžbieta. *Kai vėluoja laimė*. Parengė Kostas Aleksynas. Vilnius, 2002, p. 372.

autorei tebuvo dveji, mirusi mama (ji mirė pagimdžiusi dešimtą vaikelių, negyvagimį). Ne ką geriau klojosi ir tolesnis pasakotojos gyvenimas: santuokoje nebuvo didelės laimės, tačiau ankstyva vyro mirtis 1946 m. paliko moterį be pajamų sunkiu pokario laiku. Skuodienė su pertraukomis rašė iki 1971-ųjų. Jos raštai, kaip teigia vyriausias sūnus Vytautas Skuodis, 15 metų išgulėjo tarp jos nereikalingų daiktų³.

1972-aisiais, artėjant motinos 70 metų jubiliejui, sūnus Vytautas pirmąją jos atsiminimų dalį perrašė rašomąja mašinėle, įrišo, iliustravo nuotraukomis iš albumo, parūpino profesionalaus dailininko Petro Ilgūno viršelį. Šios mašinarštinės knygos yra keli egzemplioriai, juos sūnus netrukus ir vėliau, jau 9-ajame XX a. dešimtmetyje, įteikė svarbiausioms Lietuvos bibliotekoms. Sulaukęs palankaus jų vadovų įvertinimo – padėkos laiškų sau ir/ar Motinai – Vytautas Skuodis saugojo juos kaip motinos darbo įvertinimą⁴. Gavusi įrištą mašinarštį švenčiant jubiliejų, autorė didžiavosi savo „knyga“ ir klausė sūnaus, ar nebūtų galima išleisti tokiu būdu ir tęsinio⁵.

Nors Elžbieta Skuodienė teigė rašiusi savo vaikams, ji turėjo ir stiprų saviraiškos poreikį, būdingą kūrėjams. Suaugę vaikai gyveno savo gyvenimus. Labiausiai išsilavinęs iš jų, vyriausias sūnus Vytautas, pasakojo, kad nelabai domėjosi motinos raštais, nes jos gyvenimo istoriją ir taip jautėsi žinąs⁶. Nuo užmaršties tuos raštus išgelbėjo tai, kad Vytautas Skuodis šalia tiesioginių geologijos tyrimų rimtai įsitraukė į tautosakos rinkimą, kuris sovietmečiu inteligentų buvo suprantamas kaip legalus būdas priešintis sovietizacijai ir rusifikacijai. 1971–1976 m. Skuodis iš savo mamos ir jos giminaičių Onos Vežikauskienės ir Katrynos Rindeikienės užrašė didelius tautosakos rinkinius, pasižyminčius kvalifikuotu sudarymu (laikomasi mokslinės folkloro užrašymo metodikos, pateikiami vietovių aprašai, fo-

³ Ten pat, p. 371.

⁴ Šio straipsnio autorės archyve yra Vytauto Skuodžio dovanotos kelios padėkos laiškų Skuodienei kopijos: tuometės Lietuvos TSR Mokslų akademijos centrinės bibliotekos direktoriaus J. Marcinkevičiaus (1973-11-11); Vilniaus valstybinio V. Kapsuko universiteto direktoriaus J. Tornau (1973-11-28), LTSR Literatūros muziejaus skyriaus vedėjos V. Bujokaitės (1974-03-13); Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto direktoriaus K. Korsako bei Tautosakos sektoriaus vadovo Ambr. Jonyno (1976-12-13); Lietuvos TSR valstybinės respublikinės bibliotekos direktoriaus V. Bulavo (1987-06-08). Tą pačią dieną (1976-10-13) Kostas Korsakas bei Ambraziejus Jonynas pasirašė dar vieną raštą Skuodienei, kuriame nurodoma, kad ji pateikė 725 dainas, 265 pasakojamosios ir 286 smulkiosios tautosakos vienetus, 227 etnografinius aprašus ir kt.

⁵ SKUODIS, Vytautas. Motinos gyvenimo kelias, p. 374.

⁶ SKUODIS, Vytautas. Pasakojimas straipsnio autorei. Vilnius, 2011-06-01.

tografijos, dainininkų ir užrašytojo komentarai)⁷. Už nuopelnus renkant tautosaką 2009 m. Skuodis apdovanotas Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tautosakos archyvo skyriaus teikiama simboline „Tautosakos medaus“ premija⁸. Rinkdamas tautosaką Skuodis tarėsi su folkloristais dėl užrašymo principų, konsultavosi ir dėl mamos atsiminimų tekstologinio rengimo. Jam Kazys Grigas pataręs nieko nekeisti, neredaguoti, todėl perrašant rašomąją mašinėlę išsaugotas pirminis tekstas, išliko panevėžiškių tarminių bruožų, pasakojamoji intonacija.

Paskatinta savilaidinio atsiminimų varianto, Elžbieta Skuodienė sūnaus teiravosi, ar jos raštų nebūtų galima išleisti leidykloje, ir pabrėžė, kad ji neliečia politikos. Tačiau Skuodis suvokė, kad leidyklos netoleruos jos religinių įsitikinimų, nepriklausomos Lietuvos idealizavimo, juoba netinkamas bus jos kritiškas požiūris į sovietmetį. Skuodienė savo raštuose nė nebاندė derinti savo pažiūrų prie sovietmečio ideologinių reikalavimų, galbūt juos menkai ir teismanė. Ideologinius motyvus sovietmečio moterų biografiniuose interviu aptarusi istorikė Dalia Marcinkevičienė nurodė, kad *praslysti pro sovietinės propagandos akiratį galėjo tikėtis tos, kurios priklausė socialistinės visuomenės avangardui arba režimo atstumtosioms*⁹. Skuodienė, netgi darbo santykiais nesusijusi su sovietine visuomene, priklausė antrajai grupei, todėl išvengė indoktrinacijos. Palyginimui verta prisiminti liaudies dainininkės Rožės Sabaliauskienės atsiminimus *Prie Merkio mano kaimas*, išleistus „Vagos“ leidykloje tais pačiais 1972 metais, kaip ir sūnaus perrašyta Skuodienės mašinraštinė knyga. Skaitant Sabaliauskienės knygą matyti, kad redaguojama buvo ne tik kalba. Nors atsiminimų bendraautoris skaitytojus perspėja dėl knygoje esamų „ribotumo, spragų“¹⁰, sovietmečiui būdingi ideologiniai akcentai leidžia numanyti, kad autorė arba pati juto spaudimą juos sudėlioti, arba leido tai padaryti bendra autoriui. Priešingai, Skuodienės kūryba, nepaskelbta leidykloje sovietmečiu, o parengta folkloristo profesionalo Kosto Aleksyno išspausdinta vėliau, išliko autentiška ir kalba, ir turiniu.

⁷ VISACKIENĖ, Rima. Pažinkime Vytautą Skuodį ir kaip tautosakos rinkėją. *Tautosakos darbai*, 2009, t. XXXVIII, p. 347. Prieiga per internetą: <http://www.liti.lt/failai/29_Kronikai.pdf>.

⁸ Ten pat, p. 350–351.

⁹ MARCINKEVIČIENĖ, Dalia. *Prijaukintos kasdienybės, 1945–1970 metai*. Biografiniai Lietuvos moterų interviu. Vilnius, 2007, p. 176.

¹⁰ AIDULIS, Juozas. Pratarė. Iš SABALIAUSKIENĖ, Rožė. *Prie Merkio mano kaimas*: Atsiminimai. Bendraautoris Juozas Aidulis. Vilnius, 1972, p. 10.

Devintajame XX a. dešimtmetyje Vytautas Skuodis įsitraukė į pagrindinės antisovietinės spaudos leidybą ir platinimą. 1979-ųjų pabaigoje atleistas iš darbo Vilniaus universitete dėl „amoralaus elgesio“ (LTSR aukštojo ir specialiojo mokslo ministras Henrikas Zabulis pakomentavo, kad antisovietinė veikla ir yra amoralus elgesys)¹¹. Supratęs, kad yra sekamas, Skuodis rūpinosi paslėpti įkalčius, kad nenukentėtų kiti žmonės. Atvykęs į Panevėžį prieš 1979-ųjų Kalėdas, iš slėptuvės belangiam kambarėlyje šalia virtuvės namuose išnešė spaudinius, rašomąją mašinėlę. Elžbieta Skuodienė paklausdavo grįžusio sūnaus, ar dar atvešias jai žemaitiško pyrago?¹² Skuodis teigia ne iš karto supratęs, jog tai užuomina į jaudinantį epizodą nebaigtoje Žemaitės autobiografijoje. Povilas Višinskis, atvežęs „Aušrą“ savo kaimynei, jai pasakęs: *Cioce! nesitikėjai, kokią parvežiau pyragą?*¹³ Tai, kad Skuodienė pagrindinei spaudai įvardyti pavartoja literatūrinę asociaciją, liudija ne tik ją supratęs, į kokią veiklą yra įsitraukęs jos sūnus, gebėjimą išvelgti paralelę tarp spaudos draudimo laikotarpio ir sovietmečio, bet ir tai, kad literatūriniai siužetai veikė šios moters kasdienybėje. Kitas arešto neišvengiamumą nujautusio Skuodžio rūpestis, šalia raštų aukščiausiems TSRS pareigūnams, buvo žinios apie save pasiuntimas į Vakarus per rusų disidentus. 1979 m. lapkritį jis parašė ir išplatino laišką JAV prezidentui Jimmy’ui Carteriui, kuriame pareiškė laiką save JAV piliečiu pagal gimimo vietą (nurodė esąs JAV piliečio sūnus, gimęs Čikagoje 1929 m. kovo 21 d.). Jis rašė visad liksiąs ištikimas žmogaus teisių gynimo principams ir prašė netikėti, jeigu būtų paskelbta apie jo savižudybę arba jis atsidurtų psichiatrijos ligoninėje; o jeigu būtų nuteistas ilgiems metams kalėti, jo, kaip pavergtos lietuvių tautos sūnaus, gyvenimas įgytų prasmę¹⁴. Laiško gale Skuodis nurodė artimųjų adresus: žmonos su dukromis Vilniuje, Vandentiekio gatvėje, ir mamos Elžbietos (Panevėžys, Gogolio [dabar – Smėlynės] gatvė 65, bt. 2). Po Skuodžio arešto šiais adresais ateidavo palaikymo atvirukų iš nepažįstamų žmonių Vakaruose.

Suimtas 1980 m., Skuodis buvo nuteistas 12 metų kalėjimo ir tremties, tačiau 1987 m. paleistas iš įkalinimo ir jam su šeima buvo pasiūlyta palikti

¹¹ SKUODIS, Vytautas. *Žaidimas KGB tinkluose*. Vilnius, 1996, p. 293.

¹² Ten pat, p. 204.

¹³ ŽEMAITĖ. *Autobiografija*. Vilnius, 1996, p. 98.

¹⁴ Soviet Arrest of American-born Lithuanian Human Rights Activist Reported. *Lituanus: Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences*, t. 26, Nr. 2 (1980, summer) [žiūrėta 2017 m. balandžio 13 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.lituanus.org/1980_2/80_2_07.htm>.

TSRS. Skuodis iš JAV diplomatų tada sužinojo, kad jeigu 1979-aisias laiške būtų, kaip JAV pilietis pagal gimimo vietą, prašęs pagalbos, jam nebūtų reikėję taip ilgai kalėti. Bet Skuodis neprašęs, nes įkalinimą laikė kovos už žmogaus teises dalimi¹⁵.

Kaip elgėsi Elžbieta Skuodienė, kai sūnus iš VU docento tapo politiniu kaliniu? Ji nuėjo į fotostudiją „Astra“ Panevėžyje, nusifotografavo laikydama rankose savo įrištą mašinraštinę knygą ir nusiuntė sūnui užrašiusi: *Aš Elžbieta Skuodienė 80 metų sianute su savo brangia Kniga*. Tai buvo jos padėkos ir palaikymo sūnui ženklas. Nors su sūnumi ji nebesusitikio, mirė jam gyvenant JAV, iki gyvenimo pabaigos rašė jam laiškus, vis sunkiau įskaitomus dėl silpstančios sveikatos.

Kuo gi pasižymi Elžbietos Skuodienės Knyga? Autorė neįvardijo jos žanro. Galėtume laikyti kūrinį jos autobiografija, Skuodienei šis žanras buvo pažįstamas (epizodas, kuriame Žemaitė nudžiunga Višinskiui atnešus lietuvišką spaudinį, yra iš jos nebaigtos autobiografijos). Vis dėlto lietuvių kultūroje autobiografijų tradicija gana silpna, tekstų nėra daug. Klasikinis autobiografijos apibrėžimas teigia, kad autobiografija turėtų būti retrospektyvus prozinis pasakojimas, sukurtas realaus asmens apie savo paties gyvenimą, ypač susitelkiant ties asmenybės raida¹⁶, ir autoriaus, pasakotojo bei herojaus vardas turėtų sutapti¹⁷. Keblumų kūrinį prisikirti autobiografijos žanrui kyla todėl, kad pasakojama trečiuoju asmeniu pakeičiant realius vardus. Pagrindinė herojė pavadinta Maryte

Nuotrauka, nusiųsta kalinčiam sūnui. Užrašas reverse: *Aš Elžbieta Skuodienė 80 metų sianute su savo brangia Kniga*. Fotostudija „Astra“, Panevėžys. Nuotr. iš Vytauto Skuodžio albumo.

¹⁵ SKUODIS, Vytautas. „Nors esu gamtininkas, bet dvasioj – humanitaras“: Solveigos Daugirdaitės pokalbis su Vytautu Skuodžiu. Iš *Nevienareikšmės situacijos: Pokalbiai apie sovietmečio literatūros lauką*. Sudarytojas Rimantas Kmita. Vilnius, 2015, p. 286.

¹⁶ LEJEUNE, Philippe. *On Autobiography*. Edited and with a foreword by Paul John Eakin; translated by Katherine Leary. Minneapolis, 1989, p. 4.

¹⁷ Ten pat, p. 6.

(mažybine Marijos forma) Morkūnaite-Bučiene. Vis dėlto pasaulinėje literatūroje esama daugybės išimčių tradicinei autobiografijos formai, taip pat ir parašytų trečiuoju asmeniu. Skuodienės tekstas taip pat nėra grynoji autobiografija, kurios tikslas būtų atskleisti asmenybės raidą. Tai iš dalies ir atsiminimai: autorei lygiai rūpi ir tai, kas vyksta jos aplinkoje. Maža to, ši kūrinį sunku priskirti vien grožinei ar vien dokumentinei literatūrai. Tekstas galėtų būti laikomas autobiografiniu (t. y. turinčiu autobiografinių bruožų) grožiniu kūriniu, bet tam prieštarautų Vytauto Skuodžio parašytas pabaigos žodis „Motinos gyvenimo kelias“, kuriame jis tikina: *Knygoje nieko nėra pramanyta. Pakeistas tiktai pagrindinės veikėjos vardas ir pavardės: ir mergautinė, ir pagal vyrą, ištekėjus*¹⁸ bei kai kurie kiti asmenvardžiai. Skuodis nurodo tikruosius knygos herojų vardus ir pavardes, kuriuos autorė pakeitė taip, kad būtų įmanoma atpažinti prototipus. Pavyzdžiui, pagrindinės herojės vardas Marytė yra Elžbietos Skuodienės Sutvirtinimo sakramento vardas, o Morkūnai (herojės mergautinė pavardė) yra nesuslavinta Ežbietos Skuodienės mergautinės pavardės (Markevičiūtė) forma. Taigi Skuodžio nuomonė leidžia knygą laikyti dokumentiniu kūriniu. Dar labiau dokumentiškumo įspūdį sustiprina tai, kad knyga iliustruota nuotraukomis iš autorės ir jos šeimos gyvenimo. Svarstytinas ir tautosakininės Vilmos Daugirdaitės gyvenimo pasakojimo terminas, vartojamas ir kalbant apie tautosakinėse ekspedicijose užrašytus žodinius pasakojimus, ir apie išleistas knygas¹⁹. Žanrų difuzija ir autobiografiškumas yra svarbūs šiuolaikinės literatūros bruožai²⁰, taigi paradoksalu, jog kūrinio žanrinis neapibrėžtumas, konvencinių literatūros formų nepaisymas (galbūt netgi nesugebėjimas jų paisyti) veikalą daro itin šiuolaikišką, o to mažiausiai tikimės iš savamokslės Panevėžio namų šeimininkės užrašų, rašytų XX a. 6 deš.–8 deš. pradžioje.

2002 m. knygos pavadinimas *Kai vėluoja laimė* duotas rengėjų. Jo prasmė išaiškėja tik perskaičius paskutinius knygos sakinius:

¹⁸ SKUODIS, Vytautas. *Motinos gyvenimo kelias*, p. 372.

¹⁹ DAUGIRDAITĖ, Vilma. Folklorinės patirties apraiškos gyvenimo pasakojimuose. *Tautosakos darbai*, 2006, t. XXXII, p. 215. [žiūrėta 2017 m. balandžio 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2006~1367156713825/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>>.

²⁰ SPRINDYTĖ, Jūratė. *Prozos būsenos 1988–2005*. Vilnius, 2006, p. 37.

Vyresnysis sūnas irgi visur motiną vežiojo po Lietuvą ir po Latviją, Estiją.²¹ Jisai jau buvo baigęs aspirantūros mokslą ir tapęs universiteto dėstytoju. Tai į savo gyvenimo pabaigą Bučienė tapo laiminga iki mirties.²²

Naivi ir graži pabaiga, parašyta dar 1971 m., įsitikinusi, kad jokių esmingų pervartų gyvenime jau nebebus. Laiminga senatvė sau numatoma kaip atpildas už patirtus vargus, juoba kad tradicinėje bendruomenėje pagyvenusiai moteriai kaip ir nederėjo patirti ryškių asmeninio gyvenimo sukrėtimų, nebent tai būtų nuo žmogaus valios nepriklausantys įvykiai. Knyga nebeatspindi tolesnių Elžbietos Skuodienės gyvenimo metų, taip pat ir jos vaikų likimo, todėl nėra kalbama, pavyzdžiui, apie sūnaus disidentinę veiklą.

Kūrinys tradiciškai pradedamas užuomina į šeimos istoriją prieš tris keturis šimtus metų (Morkūnai-Markevičiai buvę bajorai), paskui pereinama prie peizažo ir galiausiai prie šeimos. Neabejotinai turėjusi pasakotojos talentą, Elžbieta Skuodienė mokėsi tik dvi žiemas (nuo gruodžio iki kovo), nes jaunesnių už ją šeimoje nebuvo ir jai ilgai teko ganyti gyvulius. Daugiausia dėmesio skiriama vaikystei, sunkiai ir varganai (našlaitė, tėvas girtuoklis ir mušeika), jaunystei. Čia ryškus socialinis aspektas, pabrėžtas XX a. pradžios literatūroje, o tarybinėje literatūroje suabsoliutintas. Kaimo bendruomenė Skuodienės Knygoje – ne tik solidari, bet drauge ir gana atšiauri, pavyzdžiui, turtinė padėtis lemia net ir vaikų tarpusavio santykius. Skuodienė aprašo, kaip pirmąsyk nusifotografavo (apie 1906 m.) priėmusi Pirmąją komuniją:

Marytė numanė, kad jinai nelabai tinka basa, su apdryžusia suknele prie kitų, pasipuošusių vaikų. Ir, fotografui betvarkant, dienininko Verutė vis supykus stumdė Marytę, kad prie jos per arti nestovėtų. Bet visai prašalint niekas neišdrįso. Ir taip skurdžiai Marytė nusifotografavo pirmą sykį.²³

Nuotrauka knygoje publikuojama: mergaitė tamsia suknele tikrai stovi atokiau nuo kitų – baltom suknelėm, su nuometais ir žvakėm rankose. Užaugusi Marytė suprato, kad, būdama bekraitė, geresnės partijos negaus,

²¹ Vytautas Skuodis yra sudaręs Motinos knygos patikslinimų sąrašą, kuriame nurodo, kad su ja keliavo po Lietuvą ir Latviją, bet Estijoje nesilankė. SKUODIS, Vytautas. Kai kurie patikslinimai [mašinėraštis], 1 p., metai nenurodyti. Autorės asmeninis archyvas.

²² SKUODIENĖ, Elžbieta. *Kai vėluoja laimė*, p. 365.

²³ Ten pat, p. 52.

ištekėjusi už gerokai metų vyresnio vyro, prasigyvenusio JAV, išvyko pas jį į Čikagą. Čia ir susilaukė pirmagimio Beniuko (t. y. Vytauto), tačiau labai ilgėjosi Lietuvos, šeimos padėtį pablogino ekonominė krizė. Kiti du vaikai gimė grįžus į Lietuvą, kur šeima įsigijo nekilnojamojo turto ir gyveno iš nuomos.

Ankstyvoje jaunystėje mėgusi deklamuoti eilėraščius, knygoje Skuodienė pateikia eilėraščių, jos deklamuočių giminaičio vestuvėse²⁴ bei pavasarininkų vakare²⁵, tekstus, komentuoja, kodėl anuomet pasirinko būtent juos. Eilėraščių deklamavimas, kaip nurodo ankstyvosios lietuvių dramaturgijos tyrėja, nuo pat lietuviškųjų vakarų XIX a. pabaigoje buvo jų dalis, įtraukdavusi ir žiūrovus; kad deklamacijos buvo „labai populiarios“, rodo XX a. pradžioje dažnai leisti *deklamacijų rinkiniai ir praktinio pobūdžio, tinkamai deklamuoti mokančios, knygelės*²⁶. Visą gyvenimą Skuodienė buvo aistringa skaitytoja, nors tik antroje jo pusėje turėjo tam daugiau laiko. Jaunystės kelionę į Ameriką pas vyrą (1928) Skuodienė aprašo ir taip: *Visą parą Bučienė mažai kreipė dėmesio į savo bendrakeleivius, nes buvo įsigilinusi į Tarzano skaitymą*²⁷. Tiek Skuodienė, tiek jos vyras suprato knygos reikšmę vaiko gyvenime. Penkerių metų vyriausiam sūnui buvo užsakiusi „Žvaigždutės“ žurnalą, pirma jam skaitė pati, o šešerių vaikas jau skaitė pats ir buvo tėvo užrašytas į Panevėžio miesto biblioteką, kur ir pats ateidavo skaityti laikraščių²⁸. Vyresniame amžiuje apie skaitytinas knygas ji tardavosi su sūnumi, aistringumu bibliofilu. Pavyzdžiui, iš Skuodžio sužinome, kad *vien tik 1971 metų rudenį ir žiemą antrą kartą perskaitė visus Lazdynų Pelėdos raštus, Žemaitės šešiatomį, Gabrielės Petkevičaitės-Bitės raštų leidinį, Šatrijos Raganos dvitomį ir kitas knygas*²⁹.

Rašyti ją, atrodo, bus paskatinęs Žemaitės pavyzdys. Skuodžio nuomone, Motinai darė įspūdį tai, kad *Žemaitė, būdama visai bemokslė, parašė tokius kūrinčius*³⁰. Tikėtina, kad Žemaitė darė Skuodienei poveikį savo ryž-

²⁴ Ten pat, p. 120–121.

²⁵ Ten pat, p. 134–135.

²⁶ AVIŽINIENĖ, Birutė. *Dialogo raida lietuvių moterų dramaturgijoje XIX a. pabaigoje–XX a. pirmoje pusėje*: Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2017, p. 119.

²⁷ Ten pat, p. 212.

²⁸ SKUODIS, Vytautas. „Nors esu gamtininkas, bet dvasioj – humanitaras“, p. 273–274.

²⁹ SKUODIS, Vytautas. *Motinos gyvenimo kelias*, p. 372.

³⁰ Ten pat. – Nors Žemaitės gyvenimas tarp valstiečių buvo ypač pabrėžiamas literatūros mokslininkų tiek XX a. I pusėje, tiek sovietmečiu, ji įgijo būdingą to meto (XIX a. vidurio) neturtingų bajorų merginoms namų išsilavinimą – buvo mokoma tėvo, vėliau išsiųsta pas dėdienę, kuri savo dukroms samdė namų mokytoją (ŽEMAITĖ. *Autobiografija*, p. 28–29).

tingumu, ypač tuo, kad pradėjo rašyti lietuviškai būdama beveik penkiasdešimtmetė. Panašaus amžiaus buvo Skuodienė, kai, nacionalizavus namus, liko su trimis vaikais be jokių pajamų, negavo jokio darbo. Bandė įsidarbinti cukraus fabrike, nepriimta grįžo namo *kaip sena, sunykus, geram darbui nebetinkama žmogystė*³¹. Praradusi geresnio gyvenimo viltį Skuodienė Žemaitės pavyzdžiu ėmėsi širdžiai mielo, prasmingo, nors materialiai neatlyginamo darbo.

Jaunystės meto (XX a. I pusės) lektūra bus suformavusi ir autorės nuostatą, ką ir kaip dera rašyti apie savo gyvenimą. Turbūt todėl pasirinktas pasakojimas trečiuoju asmeniu, pakeisti vardai, t. y. mėginta taikytis prie grožinės literatūros kanonų. Knygos, spausdinto žodžio, kaip patarėjo gyvenimos klausimais, svarbos iškilimas liudija net tik autorės, bet ir lietuvių moterų modernėjimą. Tai, ką kaimo bendruomenėje moterys sužinodavo viena iš kitos, šiuo atveju – kūdikio priežiūros pagrindus, Skuodienės herojė sužino iš raštų. Amerikoje gimus pirmajam sūnui, Marytė *[g]riebėsi visokių vadovėlių ir iš Lietuvos išsirašė „Moters“ laikraštį <...>*, sūnų *[m]audydama pratino prie šalto perpylimo, nes knygoj rado, kad tai esą labai sveika*³².

Kitas knygoje atsispindėjęs modernumo požymis – į buitį įėjusi fotografija. Fotografavimasis jau laikomas būtina svarbiausių gyvenimo momentų dalimi. Labai tikėtina, jog autorė kai kurias savo gyvenimo detales atkūrė žvelgdama į nuotraukas, kurias sūnus ir panaudojo iliustracijoms. Pavyzdžiui, publikuojama Elžbietos nuotrauka prieš vestuves, kurių aplinkybes Skuodienė taip aprašo: *Marytė, lyg nujausdama, kad jiniai čia nebeilgai taip linksmai begyvens, atminimui nusprendė nusifotografuoti su savo darželio išaugintomis gėlėmis*³³. Vestuvės iliustruojamos vestuvinių pulko nuotrauka nupasakojant, kad per vestuves fotografas tris kartus fotografavo ir vis liepė būti linksmesnei: *Bet Marytė visai nenori fotografo klausyti – jai širdis nepavelija*³⁴ (tekėjo už nemylimo, gerokai vyresnio).

Šeimos gyvenimą Skuodienė prisimena taip, kad pabaigos žodyje sūnui tenka aiškinti, jog *[v]isiems atsiminimams, o ypač autobiografiniams kūriniams, būdingas subjektyvizmas, todėl jo tėvas esąs aprašytas vienpusiškai:*

³¹ SKUODIENĖ, Elžbieta. *Kai vėluoja laimė*, p. 294.

³² Ten pat, p. 228–229.

³³ Ten pat, p. 188.

³⁴ SKUODIS, Vytautas. *Motinos gyvenimo kelias*, p. 374–375.

<...> *aprašomas Bučas, t. y. mūsų tėvas, buvo labai taupus, ir dėl to kildavo šeimyninių konfliktų, tačiau jis turėjo ir gerų charakterio savybių, apie kurias atsiminimuose neužsimenama.*³⁵

Taip jau nutiko, kad tos „geros savybės“ Elžbietai-Marytei neužsifiksavo. Net likusi našlė, ji prisiminė kentėjusi dėl vyro šykštumo, šiurkštumo, galvojusi, *kaip gyventi su tokiu puspročiu vyru?*³⁶, jeigu *vargšui paduotas vienas trupinys sugadina jam ūpą visai dienai!*³⁷ Būdamas ūmaus būdo, vyras supykęs sukapojo Kalėdų eglutę (*Bučienė vis galvoja: kažin ar visoj Lietuvoj atsirastų bent vienas toks tėvas, kuris taip žiauriai elgtų su savo mažais vaikais?*³⁸). Konfliktų kildavo ir dėl išlaidų fotografijoms:

Atėjus vasarai, žmona prašo vyro, kad duotų pinigų vaikus nufotografuoti [...].

– Tau tik pinigų terioti! Ir taip daug išterioji.

*Ką daryt, taip norias tuos savo baltaplaukius nutraukti.*³⁹

Pamatęs namuose džiūstančias nuotraukas, tėvas jas suplėšė (Vytautas Skuodis yra patikslinęs, jog tuomet motina jį ir brolių dar kartą vedėsi pas fotografa, ši nuotrauka ir spausdinama knygoje)⁴⁰. Pinigų maistui ir drabužiams herojei tekę nuolat kaulyti iš vyro, jos būseną pasakotoja įvardija kaip nuolatinę baimę⁴¹. Visoje knygoje herojės vyras apibūdinamas itin neigiamai, ypač dėl liguisto taupumo, kerštingumo. Autorės kritiškas požiūris į nežabotą vyro valdžią patriarchalinėje šeimoje rodo jos asmeninį savo vertės pojūtį, drauge liudija modernias XX a. vidurio Lietuvos visuomenės nuostatas moterų padėties šeimoje klausimu.

Ypač vertas dėmesio ankstyvojo sovietmečio vaizdavimas knygoje. Likusi našlė su trimis vaikais Bučienė neturėjo jokių pajamų. Namas, iš kurio nuomos šeima gyveno grįžusi iš Amerikos, buvo nacionalizuotas, o kitame jiems tepaliktas butelis. Gelbėdama šeimą nuo bado, ji tapo spekuliantė: turguje pardavinėjo čirškintus spirgus, nusvilintas kiaulių kojas, „kombinuotą“ (pavogtą iš mėsinės) mėsą, sviestą, virė „barankas“, slapstydamasi

³⁵ SKUODIENĖ, Elžbieta. *Kai vėluoja laimė*, p. 227.

³⁶ Ten pat, p. 256.

³⁷ Ten pat, p. 227.

³⁸ Ten pat, p. 262.

³⁹ Ten pat.

⁴⁰ SKUODIS, Vytautas. *Kai kurie patikslinimai*.

⁴¹ SKUODIENĖ, Elžbieta. *Kai vėluoja laimė*, p. 271.

nuo milicininkų, bijodama kitų, apsukresnių ir solidarių, spekuliančių, kurios papirkdavo milicininkus, kad šie jų nepastebėtų. Būtent ši knygos dalis, pasakojanti apie pokario Lietuvos moterų nelegalų verslą (prekyba priklausė valstybei ir tik patys valstiečiai turėjo teisę prekiauti turguje), yra unikali ir praverstų istorikams, tiriantiems sovietmečio moterų kasdienį gyvenimą.

Elžbietos Skuodienės „brangi Knyga“ gali būti skaitoma ir kaip grožinės literatūros kūrinys, ir kaip paprastos moters pasakojimas apie savo patirtį (autobiografija), ir kaip sudėtingo XX amžiaus liudininkės užrašai (atsiminimai), pagaliau – kaip šaltinis ieškant disidentų Vytauto Skuodžio asmenybės formavimosi ištakų. Ji vertinga ir kaip Panevėžio bei jo regiono istorijos dokumentas, pateikiantis unikalių XX a. I pusės ir vidurio socialinio gyvenimo, buities, „paprastų žmonių“ pasaulėjautos detalių. Ypač svarbu, kad knygoje išsaugota tarmė ir žodiniam pasakojimui artima kalbėsena. Plačiausia prasme tai tekstas, liudijantis, kad žmogaus kūrybingumas ir dvasios stiprybė gali reikštis net ir nepalankiausiomis aplinkybėmis.

LITERATŪRA

1. AIDULIS, Juozas. Pratarmė. Iš SABALIAUSKIENĖ, Rožė. *Prie Merkio mano kaimas: atsiminimai*. Bendraautoris Juozas Aidulis. Vilnius: Vaga, 1972. 281, [1] p.
2. AVIŽINIENĖ, Birutė. *Dialogo raida lietuvių moterų dramaturgijoje XIX a. pabaigoje–XX a. pirmoje pusėje*: Daktaro disertacija. Vilnius, 2017. 292 p.
3. DAUGIRDAITĖ, Vilma. Folklorinės patirties apraiškos gyvenimo pasakojimuose. *Tautosakos darbai*, 2006, t. XXXII, p. 214–224 [žiūrėta 2017 m. balandžio 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2006~1367156713825/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>>. ISSN 1392–2831.
4. LEJEUNE, Philippe. *On Autobiography*. Edited and with a foreword by Paul John Eakin; translated by Katherine Leary. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1989. 289 p. ISBN 0816616310.
5. MARCINKEVIČIENĖ, Dalia. *Prijaukintos kasdienybės, 1945–1970 metai*: Biografiniai Lietuvos moterų interviu. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007. 205, [1] p. ISBN 978-9955-33-034-9.
6. SKUODIENĖ, Elžbieta. *Kai vėluoja laimė*. Parengė Kostas Aleksynas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002. 381, [3] p. ISBN 9955-475-14-5.
7. SKUODIS, Vytautas. Kai kurie patikslinimai [mašinarštis], 1 p., metai nenurodyti. Autorės asmeninis archyvas.

8. SKUODIS, Vytautas. „Nors esu gamtininkas, bet dvasioj – humanitaras“: Solveigos Daugirdaitės pokalbis su Vytautu Skuodžiu. Iš *Nevienareikšmės situacijos: Pokalbiai apie sovietmečio literatūros lauką*. Sudarytojas Rimantas Kmita. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015. 566, [2] p. ISBN 978-609-425-143-6.
9. SKUODIS, Vytautas. *Žaidimas KGB tinkluose*. Vilnius: Vaga, 1996. 320 p. ISBN 5-415-00469-6.
10. Soviet Arrest of American-born Lithuanian Human Rights Activist Reported. *Lituanus: Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences*, t. 26, Nr. 2 (1980, summer). ISSN 0024-5089 [žiūrėta 2017 m. balandžio 13 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.lituanus.org/1980_2/80_2_07.htm>.
11. SPRINDYTĖ, Jūratė. *Prozos būsenos 1988–2005*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006. 290 [1] p. ISBN 978-9955-698-30-2.
12. VISACKIENĖ, Rima. Pažinkime Vytautą Skuodį ir kaip tautosakos rinkėją. *Tautosakos darbai*, 2009, t. XXXVIII, p. 347–351. ISSN 1392–2831. Prieiga per internetą: <http://www.liti.lt/failai/29_Kronikai.pdf>.
13. ŽEMAITĖ. *Autobiografija*. Vilnius: Baltos lankos, 1996. 102 p. ISBN 9986-403-82-0.

A BOOK BY PANEVĖŽYS WRITER ELŽBIETA SKUODIENĖ

SOLVEIGA DAUGIRDAITĖ

SUMMARY

This article is devoted to the history of writing and an analysis of the autobiographical book *Kai vėluoja laimė* (When Happiness is Late) by the self-educated writer Elžbieta Skuodienė (1902–1990). She grew up a poor orphan who later married an emigrant from the United States and left with him for Chicago. However, when the Great Depression started, she and her family returned to Lithuania, where she lived her life as a housewife, a mother of three children and a widow without any income during the Soviet period. Nevertheless, the difficult life did not crush her creative ambitions, nor did it diminish her self-worth as a person. From 1952 to 1971, Elžbieta Skuodienė wrote her life story, and her son, Vytautas Skuodis (1929–2016), published the first part in *samizdat* for his mother's 70th birthday. The entire book, edited by a professional folklorist, was published in 2002. Elžbieta Skuodienė's text can be read as a work of fiction (third person narration, changed real names), as an autobiography and as a memoir of an ordinary person who had lived in Panevėžys during the Soviet era. The article highlights the characteristics of Elžbieta Skuodienė's writing and emphasizes the importance of life stories of the “ordinary people” as an alternative source of cultural history.